

Авраам Фіркович: між традицією та модерністю

Стаття присвячена контроверсійній постаті караїмського інтелектуала Авраама Фірковича. Розглянуто основні етапи діяльності вченого. Показано, що його доробок та ідеї потрібно сприймати не стільки в контексті модерного націоналізму, як радше в рамках середньовічної традиції псевдогенеалогічних студій. Дискутується питання, наскільки намагання підвищити власний статус у соціальній структурі Російської імперії можуть розглядатися як початковий етап націєтворення караїмів Східної Європи. Здійснена спроба переоцінити вплив А. Фірковича на зміни в колективному самоусвідомленні східноєвропейських караїмів. Зроблено висновок щодо проміжної позиції А. Фірковича як історика між модерним і домодерним світом.

Ключові слова: Авраам Фіркович, фальсифікації, націоналізм, релігійність, караїми, модерність, Дербент, Крим

Невеликі громади східноєвропейських караїмів, поселення яких були розкидані від Феодосії на сході Криму, до Тракая й Вільнюса в західній Литві, мали на середину XIX ст. потужний досвід боротьби за збереження автономії своїх спільнот, відстоювання їхніх економічних інтересів. Ця боротьба провадилася різними способами, в т. ч. і через протиставлення своїм сусідам-талмудистам [1, с. 5; 2, с. 52]. Особливо значущим стає такий досвід після входження до складу Російської імперії караїмських поселень Криму (1783), Литви (1793) та Волині (1795). Кримським караїмам, найбільш численним і активним економічно, двічі, у 1795 та 1827 рр., вдається отримати податкові й інші пільги від імперського уряду.

1839 року відбуваються ще дві знакові для караїмської громади Криму події.

По-перше, караїми досягають успіху у своїх намаганнях створити Таврійське караїмське духовне правління, яке було визнане імперською владою представницьким органом цієї громади, що підвищило їхній статус як релігійної групи.

По-друге, генерал-губернатор Новоросії Михайло Воронцов звертається до лідерів караїмської спільноти з питаннями щодо їхньої генези та історії (пізніше відомі як “6 питань”). Прихованою метою такого звернення було переконатися у слушності нерозповсюдження на караїмів тих обмежень, котрі, за законами Російської імперії, поширювалися на євреїв-талмудистів. Аби дати обґрунтовану відповідь, караїмська громада Криму доручає своєму вченому А. Фірковичу зібрати документи і матеріали про її минуле [3, с. 8].

Амбітний уродженець Луцька, який пройшов шлях від мельника до газана Євпаторії та вихователя дітей місцевого багатія й караїмського лідера Сімхи Бобовича, радо взявся за справу. Озброєний інструментарієм традиційної вченості та сучасної йому історіографії, навички володіння котрим здобував самотужки, А. Фіркович найкраще надавався для виконання поставленого завдання. У результаті його збиральницької діяльності у Криму й на Кавказі формується колекція,

IV. СУСПІЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК XVIII–XX СТ.

знана згодом під назвою “Перше зібрання Фірковича”, що вже на середину XIX ст. набуває всеєвропейського значення [4; 5].

На підставі знайдених і опублікованих матеріалів учений формулює оригінальну теорію походження кримських караїмів та їхнього зв’язку із Хазарією – гіпотези, яку ізраїльський учений Цві Анкорі влучно окреслить виразом “і предки, і нащадки” [6, с. 121]. За версією А. Фірковича, караїми – це нащадки євреїв, котрі жили в Криму з античних часів в ізоляції від решти своїх співплемінників, що й обумовило їхнє незнання Талмуду. У VIII ст. вони стали послідовниками Анана бен Давида, а їхній місіонер Ісаак Сангарі навернув хазар до караїмського варіанта юдаїзму. Після розгрому Хазарії частина юдео-хазар сховалася в Криму. Крім надгробків, джерелом для А. Фірковича були виявлені ним дві знамениті писемні пам’ятки – Маджаліський документ і Дербентській сувій, у яких мовилося про появу предків караїмів у цьому регіоні та перебування там у середньовіччі, а також про зв’язки з хазарами [3, с. 60–61].

Теорія А. Фірковича базувалася на власницьких приписках до Сувоїв Тори і молитовників, віднайдених ним у кримських містах і датованих, зокрема, IX ст. (чотири приписки містили інформацію про громаду юдео-хазар у Солхаті (Старий Крим)), а також на датуванні надгробних написів на середньовічних караїмських надгробках у Криму. Ще за життя вченого деякі з його матеріалів викликали обережний скепсис навіть у найбільш прихильних до нього авторів [5, с. 641, 647; 4, с. 49]. На сьогодні підробкою вважається вже сама приписка до першого з рукописів, якого А. Фіркович знайшов у синагозі кримчаків, громади євреїв-равиністів, у Карасубазарі (Біловодськ) і який потім потрапив до колекції Д. Хвольсона [7, с. 186–187].

У 60-х роках XIX ст. в Санкт-Петербурзі вперше публікуються важливі караїмські джерела до проблеми, достовірність котрих дискутується донині. 1866 року Даниїл Хвольсон оприлюднює своє дослідження написів з єврейських і караїмських надгробків Криму, 1872 р. у Вільнюсі виходить друком “Сефер Авней Зіккарон” (євр. “Книга стародавніх каменів”) – вичерпний каталог написів зі стародавніх караїмських надгробків Криму, найстарші з яких дослідник датував VI ст. Ці публікації Фірковича і Хвольсона викликали резонанс як у наукових колах, так і серед ширшого загалу.

Варто зазначити, що багато висновків А. Фірковича у світлі сучасної історичної науки виглядають доволі наївними. Так, цей автор писав про появу караїмів на кримських теренах у VI ст. до н. е. (спираючись, з-поміж іншого, на деякі античні єврейські поховання у південному Криму, які, безперечно, караїмів не стосувалися). Він обстоював свою думку про походження кримських караїмів від євреїв, що відділилися від єврейського народу в період Другого храму та мігрували у Крим з території Персії в часи царя Камбіза, який нібито й надав їм землі на цьому півострові. Звісно, для людини релігійної така теорія була цілком прийнятною, тим паче, що тогочасний віруючий караїм справді міг ототожнювати себе тільки

з частиною народу Ізраїлю. Караїми в Російській імперії хоча й намагалися відмежуватися від євреїв, але лише за відмінностями у віросповіданні, а не через якесь інше, неєврейське, походження.

Перші знахідки Фірковича і Хвольсона були сприйняті із зацікавленням і на початках без особливої критики. Навіть найбільший у майбутньому опонент А. Фірковича, Авраам Гаркаві погодився з його датуванням південнокримських надгробків античної доби, зауваживши, щоправда, що немає підстав говорити про існування караїмів до VIII ст. н. е., бо ці пам’ятки свідчать тільки про наявність в античному Криму звичайного єврейського поселення [8, с. 11].

Серйозна дискусія з приводу знахідок А. Фірковича розпочалася між дослідниками вже після його смерті. Йшлося про надгробки з караїмських кладовищ гірського Криму – Йосафатової долини поблизу Чуфут-Кале і Мангупа (Дороса), а також про документи з колекції цього вченого. Особливо багато різночитань мали написи з каменів, подані в “Сефер Аввней Зіккарон” під номерами 90 і 87. Д. Хвольсон опублікував відбиток з першого (під № 175), а другий лише описав [9, с. 317]. А. Фіркович датував ці надгробки 883 і 909 рр., натомість Д. Хвольсон – 1483 і 1509 рр. Останній стверджував, що написи автентичні, зроблені рукою одного майстра, але перша літера дати, можливо, перероблена. З огляду на це, дослідник пропонував читати не טמר, а טמר. Таким чином, датування напису за єврейським літочисленням “від сотворіння світу” зміщувалося на 600 років. Це був серйозний закид А. Фірковичу, позаяк така переробка була вигідна тільки йому. Показово, що все це було озвучене Д. Хвольсоном тоді, коли А. Гаркаві обґрунтовано звинуватив А. Фірковича у фальсифікаціях текстів на надгробках і приписок до давніх рукописів [10–12]. Фактично, такі звинувачення заторкували й Д. Хвольсона, який був науковим покровителем А. Фірковича. Крапку в цьому питанні поставили дослідження надгробків з цвинтаря печерного міста Чуфут-Кале, котрі довели, що А. Фіркович дійсно вдавався до перебивання дат і навіть виготовлення нових намогильних пам’ятників [13].

Дискусія не обмежилася трьома вченими-конкурентами. На бік Гаркаві стали відомі історики, які вивчали минуле Київської Русі, зосібна провідні представники норманізму А. Куник та Б. Розен. Адже верифікація знахідок Фірковича підважувала окремі положення норманської теорії – вони засвідчували існування у Києві в IX ст. караїмської колонії. Д. Хвольсон припускав прямий зв’язок цієї колонії з хазарами, а отже, вимальовувалася картина суттєвішого впливу Хазарського каганату на історію Київської держави, ніж це готові були визнати норманісти. У відповідь Б. Розен критикував використовувані Д. Хвольсоном записки ібн-Дусте як недостовірну компіляцію; А. Куник, полемізуючи з Д. Хвольсоном, навіть називав хозар “незначним племенем, про яке збереглися лише поодинокі згадки”, і відкидав можливість будь-яких тюркських впливів на Крим у домонгольський період [14, с. 121; 15, с. 27]. І все ж у рукописі єврейського купця з Кордоби, Ібрагіма ібн-Якуба, дуже авторитетному, згідно з норманістами, джерелі, маємо

IV. СУСПІЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК XVIII–XX СТ.

відомості про хозар, що мешкали поряд із слов'янами, змішалися з ними і перейняли слов'янську мову. Коментуючи цей уривок, А. Куник пише, що через слабку обізнаність у справах Східної Європи автор плутає хозарське плем'я з фінськими племенами (ця необізнаність, вочевидь, на переконання коментатора, поширювалася тільки на хозар). Датування кримських караїмських надгробків IX століттям підривало і власну теорію А. Гаркаві, котрий вважав державною релігією Хазарії ортодоксальний юдаїзм і власне з тих міркувань заперечував зв'язок цієї держави з караїмами [16, с. 115]. Прагнучи спростувати дані А. Фірковича, А. Гаркаві дещо переходить межу наукової коректності. Наприклад, він, досліджуючи т. зв. колекцію Фірковича, звинувачує того (хоч і не безпідставно) в численних підробках, а сам, визнаючи де-факто цінність найбільшого відкриття цього караїмського вченого – рукопису т. зв. Широкої редакції листа хозарського царя до Хасдая ібн-Шафута, цитує текст у своїй роботі, але не покликається на першовідкривача вказаного джерела [8, с. 65]. Осторонь дискусії не залишився і відомий антинорманіст Д. Іловайський. На відміну Ф. Еверса чи С. Геденова зовсім не схильний перебільшувати роль хазар у формуванні Київської Русі, він був противником усіх гіпотез про іноземну, неслов'янську, генезу держави східних слов'ян. Водночас Д. Іловайський наголошував на тому, що неправильно і применшувати хазарський слід (особливо в історії гіпотетичної Азовсько-Чорноморської Русі, яка входила, на його думку, до Хазарії). Проте як приятель А. Фірковича, ознайомлений з його напрацюваннями, а також поціновувач висновків Д. Хвольсона про пов'язання Хазарії з Кримом, він першим з усіх істориків впевнено заговорив про хазарське походження кримських караїмів і про перебування Криму у складі Хазарії, про караїмізм (а не ортодоксальний юдаїзм) як можливу релігію хазарської верхівки [17, с. 99]. При цьому Д. Іловайський, як і його попередники, не думав, що якась світова релігія посідала виняткове місце в житті каганату.

Віднайдені Фірковичем і Хвольсоном артефакти посилюють і зацікавлення суто кримською проблематикою – у Криму починають шукати пам'ятки хазарського часу. 1893 року керівник експедиції, котра намагалася виявити на Мангупі-Доросі сліди поселення готів, проф. Ф. Браун згадує про караїмську експедицію, що досліджувала Мангупський караїмський цвинтар і начебто відшукала кілька поховань IX–X ст. [18, с. 747].

Поповнюється також колекція рукописів хазарського походження, т. зв. “Хазарське листування”. У 1913 р. В. Шихтер уводить до наукового обігу “Кембриджський анонім” – лист, написаний хазарським юдеєм у середині IX ст. З'являються друком дослідження документів доби Кримського ханства, на підставі яких висновується про давнє перебування караїмів у Криму, в Чуфут-кале, та особливий статус серед населення Кримського ханства [19, с. 57–66]. Караїмські пам'ятки привертають увагу й археологів, хоча й досить епізодично, бо зосереджуються вони здебільшого на розкопках у Херсонесі. Під час роботи над пам'ятками періоду князівства Феодоро в Мангупі, його столиці, знаходять

фундамент середньовічної кенаси-синагоги, що, на переконання караїмських істориків, підтверджує ранню появу караїмів у гірському Криму [20, с. 44]. Щоправда, Б. Лепер, тодішній директор Херсонського музею, виявлений у районі кенаси басейн уважав міквою, а відтак і сам об’єкт – равиністською синагогою [21]. А. Берт’є-Делгард, вивчаючи Чуфут-кале, вперше зауважив, що джерела (у т. ч. археологічні) доводять заселення фортеці в середньовіччі племенем, спорідненим з аланами [22, с. 106–107]. Після публікацій С. Плетневої, присвячених етнічному складові Хазарського каганату, його відомості, як і дані пізніших робіт А. Якобсона, використовуватимуть на доказ генетичного зв’язку караїмів з населенням Хазарського каганату [23, с. 78–79].

Розроблялася також давніша теорія В. Григор’єва про переселення караїмів у Крим з території Тмутаракані в період від розгрому Святославом Хазарського каганату до встановлення візантійського протекторату над містом [24]. Завдяки А. Фірковичу, Крим у історіографії тісно пов’язується як з минувиною Хазарії, так і з міфами навколо неї.

Історія хазарознавчих і караїмських студій другої половини ХХ ст., особливо за межами СРСР, була також історією поступової ревізії положень хазарської теорії появи кримських караїмів. Об’єктом критичного вивчення, закономірно, ставала і постать А. Фірковича, який безпосередньо асоціювався в науковому дискурсі з цією теорією, в ролі її головного автора й апологета. Аналізувалися віхи його біографії, мотиви, що спонукали до діяльності, і навіть моральні якості [25, с. 359–361]. В останні десятиліття побачили світ роботи, у котрих підкреслювався гібридний, амбівалентний характер його інтелектуальної активності – як посередника між середньовічним і новочасним, релігійним та національним [26–28].

Неважко помітити, що погляди А. Фірковича, викладені публічно, різько відрізнялися від положень хазарської теорії. Навіть більше, з В. Григор’євим, російським науковцем, який уперше висловив основні тези цієї теорії, в т. ч. і про походження караїмів від хазар, А. Фіркович вступає в полеміку на сторінках основного свого твору – “Сефер Аввней Зіккарон” [3, с. 7]. Уважніше вчитавшись у текст цієї праці, переконуємося, що ті місця, де мовиться про проживання в Криму юдео-хазар, котрі втекли з території розгромленого Святославом Хазарського каганату, написані вкрай обережно і, власне, ніде й не йдеться про те, що кримські караїми є нащадками хазар [3, с. 33]. Таким чином, можна констатувати, що цитоване нами раніше визначення Цві Анкорі не точне. Це можна пояснити, зокрема, тим, що А. Фіркович був релігійною людиною сам і писав переважно для релігійної караїмської публіки. Консервативне караїмське суспільство навіть у 1917–1918 рр., опинившись перед загрозою вимирання, виявилось неготовим до рішення про прийняття (гіюр) некараїмів до спільноти [29, с. 15]. Так само негативно реагували тоді караїмські кола на кожен теорію про неєврейське походження їхньої етнічної групи. Фактично, у доробку А. Фірковича відобразилися намагання поєднати відомі йому гіпотези російських сходознавців та його власне

IV. СУСПІЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК XVIII–XX СТ.

бажання створити для караїмів Східної Європи типову середньовічну біблійну псевдогенеалогію. Тож цілком слушним є висновок Голди Ахієзер про те, що А. Фіркович, опанувавши, завдяки спілкуванню з провідними європейськими орієнталістами та єврейськими вченими-маскілами, модерні наукові методи і техніки, у сфері цілей і наукової етики, і самого поняття наукової істини залишився вченим середньовічного гатунку [30, с. 271–274].

Непересічною постать А. Фірковича роблять також його спроби запровадити до вжитку в Стамбулі серед тамтешньої караїмської громади переклади молитовників, здійснені синтетичною мовою, основою якої була розмовна турецька, доповнена лексикою багатьох караїмських діалектів, що мало удоступнити зміст видання для різних караїмських груп Східної Європи [26, с. 29–31]. Така діяльність ставить цього вченого на виняткове місце в процесі сепарації кримських караїмів в окрему націю. Крім того, А. Фіркович, як помічник Сімхи Бобовича, займається караїмською друкарнею в Євпаторії, яка видає цілу низку караїмомовних книжок, найважливішою з котрих є ТаНаХ 1841 р. – юдейська версія Старого Завіту (Тора – “Закон”, Невіім – “Пророки”, Ктувім – “Писання”. У цьому контексті доречно пригадати теорію Б. Андерсона про зв’язок появи нації з національними перекладами священних текстів [31]. Ці модерні мотиви в діяльності А. Фірковича все ж не нівелюють того факту, що цей інтелектуал був, по суті, середньовічним ученим, “орієнтальним орієнталістом”, хоча і спонукають зафіксувати його як предтечу тюркського націоналізму, того, хто “прокладав шлях” [26, с. 89].

Щоб зрозуміти характер взаємозалежності між дослідженнями А. Фірковича та пізнішими процесами націоналізації в середовищі східноєвропейських караїмів, звернімося до сприйняття вченого караїмськими інтелектуалами – і його сучасниками, і наступною генерацією. Вже його соратник Соломон Бейм (1819–1867), який, на відміну від А. Фірковича, отримав високу освіту, йшов як творець хазарської теорії на два кроки попереду, стверджуючи, практично, що спільнота кримських караїмів постала внаслідок змішання єврейського населення Криму та хазарських переселенців. Така теза навіть спричинила конфлікт цими двома дослідниками [30, с. 286].

Наступне покоління караїмських інтелектуалів за сприйняттям міркувань А. Фірковича було поділене на дві частини. Одні, як продемонстрував І. Сінані у своїй популярній “Історії виникнення і розвитку караїмізму”, перейняли їх повністю [32, с. 25–28], інші відкинули. Проміжною, наприклад, є позиція першого караїма з ученим ступенем Іллі Казаса (1832–1912). Він, з одного боку, розумів відмінності між хазарською теорією та положеннями А. Фірковича. Маючи світську освіту і будучи добре обізнаним із критикою Фірковичевих праць, І. Казас був свідомим хиткості конструкцій, побудованих його попередником. З іншого боку, історик вказує на відсутність в караїмському фольклорі передань і легенд про хазар [33, с. 48]. Згідно з його науковими уявленнями, предками караїмів були євреї, які жили на Кримському півострові із середньовіччя і які, можливо, уклали змішані шлюби з єврейсько-хазарами. Цікава також характеристика А. Фірковича,

дана йому студентом, майбутнім тюркологом і палким захисником тюркської версії походження кримських караїмів Серайєю Шапшалом (1873–1961): “фальсифікатор, що забрехався” [цит. за: 27, с. 45]. Про те, як саме інтерпретувалися відомості А. Фірковича модерною караїмською інтелігенцією, можемо дізнатися з перекладу уривка його тексту, опублікованого в журналі “Караимская жизнь”, важливого джерелі з дослідження караїмського націоналізму. В оригіналі сказано про га-мар га-гадоль га-гевір, тобто “мужа великого, пана” Еліягу, який гине при обороні фортеці від генуезців у 1261 р. (інформацію про нього А. Фіркович знайшов нібито ще під час подорожі до Стамбула) [3, с. 4]. З легкої руки перекладача, в 1911 р. івритський титул *гевір* перетворюється на “великого князя” [34, с. 75]. Таким чином, нове покоління караїмських інтелектуалів адаптувало працю популярного колись автора для потреб нового часу.

Отже, чи був історичний поворот в ідентичності караїмів Східної Європи, значну роль в якому приписували і приписують А. Фірковичу, зрештою, таким вирішальним і незворотним? Як бачимо, до певної міри на сепарацію кримських караїмів від євреїв він таки вплинув. Але те саме можна сказати і про покоління попередніх караїмських письменників. Сам А. Фіркович не був націоналістом, а його ідеї не належали до тієї хазарської (тюркської) теорії походження караїмів, котра стане популярною серед караїмських націоналістів у ХХ ст. Погляди вченого були близькі караїмському релігійному істеблїшменту, однак їхній вплив на наступні генерації караїмських світських інтелектуалів виявився незначним – і через славу фальсифікатора, і через те, що його міркування вже сприймалися як своєрідний анахронізм у модерному суспільстві, який при використанні вимагає певного перегляду. Заслуга А. Фірковича навіть не в тому, що він пробудив інтерес науковців до караїмського минулого – з цим завданням успішно справлялися й російські історики-сходознавці. Він виніс питання історії свого народу на широкий загал, свідомо чи несвідомо виконавши роль караїмського Ганки. А. Фіркович доклався також до створення позитивного іміджу караїмів в очах уряду Російської імперії, що, безумовно, посприяло їхній емансипації в 1860-х, хоч сам учений і не сприйняв це, очевидно, як власний успіх, бо статусу шляхти для караїмів, якого так домагався, їм не надали [28, с. 43]. Попри всю свою скандальну популярність, А. Фіркович завжди залишався персонажем трагічним і дещо курйозним, посідаючи хитке становище між науковцем і середньовічним схоластом, релігійним діячем і націоналістом, людиною домодерного світу і модерним інтелектуалом.

1. Акты издаваемые Виленскою комиссиею для разбора древних актов. Вильна: “Русский Почин”, 1902. Т. 29: Акты о евреях. 540 с.

2. Bałaban M. “Karaici w Polsce”// Studja historyczne. Warszawa, 1927. S. 1–92.

3. Фиркович А. Сеферь Авнэ-Зикаронь (іврит). Вильна, тип. С. І. Фина и А. Г. Розенкранца, 1872. 256 с.

4. Михневич И. О еврейских манускриптах, хранящихся в музее Одесского Общества Истории и Древностей // Записки Одесского Общества Истории и Древностей. Одесса, 1848. Т. II. С.47–77.

IV. СУСПІЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК XVIII–XX СТ.

5. Древние еврейские кодексы и другие надписи // Записки Одесского Общества Истории и Древностей. Одесса, 1844. Т. I. С. 640–649.
6. Ankori, Zvi Karaites in Byzantium: The Formative Years, 970-1100. New York, Columbia University Press, 1959. XIII+549 p.+24.
7. Якерсон С. М. Карасубазарский кодекс “Поздних Пророков” в собрании ИВР РАН (D 62). Заметки к его истории, локализации и датировке // Письменные памятники Востока. Москва: Наука-Восточная литература, 2013. № 1(18). С. 176–189.
8. Гаркави А. Я. Об языке евреев живших в древнее время на Руси. Санкт-Петербург, 1865. 165 с.
9. Хвольсон Д. А. Сборник еврейских надписей содержащий надписи из Крыма и надгробные надписи из иных мест в древнем еврейском квадратном шрифте. Санкт-Петербург, 1884. 320 с.
10. Гаркави А. Я. По вопросу о иудейских древностях, найденных Фирковичем в Крыму // Журнал министерства народного просвещения. Санкт-Петербург, 1877. Т. СХСII, № 8. С. 98–121.
11. Гаркави А. Я. По поводу известия Авраама Керченского о посольстве св. Владимира к хазарам. Санкт-Петербург: тип. Имп. Акад. наук, 1876. 28 с.
12. Harkavy A. Altjudische Denkmaler aus der Krim, mitgetheilt von Abram Firkowitsch // Memories de l'Academie Imperiale des sciences de St.-Petersburg. VII serie. T. XXIV, N 1. St. Pet., 1876. 288 p.
13. The Tombstones of the Cemetery of the Karaite Jews in Zufut-Qal'eh (the Crimea). Report of the Ben-Zvi Institute Expedition. A Collection of Studies, Dan D.Y. Shapira (ed.). Jerusalem, Ben-Zevi Institute, 2008. 564 p. (Hebr.).
14. Куник А. бар. Розен Б. Известия и разыскания Ал-Бекри и других авторов о Руси и славянах. ч.1 // Записки Императорской Академии наук. Санкт-Петербург: тип. Академии наук, 1878. Т. XXXII, № 2. С. 1–191.
15. Куник А. Тохтамыш и Фиркович // Записки Императорской Академии наук. Санкт-Петербург: тип. Академии наук, 1876. Т. XXVII (приложение № 3). С. 5–32.
16. Гаркави А. Я. Сказания мусульманских писателей о славянах и русских. Санкт-Петербург, 1870. 308 с.
17. Иловайский Д. Разыскания о начале Руси. Москва: Тип. Грачёва и К., 1876. VIII, 466 с.
18. Сборник старинных грамот, узаконений Российской империи касательно прав и состояния русскоподанных караимов / под ред. В. Д. Смирнова; изд. З. А. Фирковича. Санкт-Петербург, 1890. 223 с.
19. Герцен А. Р. Археологические исследования караимских памятников в Крыму // Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии. Симферополь, 1998. Вып. 6. С. 744–751.
20. Шапшал С. М. Караимы СССР в отношении этническом. Караимы на службе у крымских ханов. Симферополь, 2004. 80 с.
21. Лепер Р. Х. Сообщение Р. Х. Лепера о раскопках на Мангубе в 1913 г. // ИТУАК. Симферополь: Тип. Таврич. Губернск. Земства, 1914. № 51. С. 297–300.
22. Бертье-Делгард А. Исследование некоторых недоумённых вопросов истории средневековья в Тавриде. Киев: Аграр Медиа Груп, 2012. 142 с. (Репринтное изд.).
23. Дзюба А. Аланы и праболгары в контексте этногенеза крымских караимов // Святыни и проблемы сохранения этнокультуры крымских караимов-караев: материалы науч.-практ. конф. (14–16 сент. 2007 г.) / Ассоц. крым. караимов “Крымкарайлар”, Крым. ун-т культуры, искусств и туризма. Симферополь; Евпатория; Джуфт Кале. С. 71–80.
24. Смирнов В. Д. Что такое Тьмутаракань? // Византийский временник. 1923. Т. XXIII. С. 12–40.

25. Kahana Abraham Two letters from Abraham Firkowich // Hebrew Union College Annual. 1929. № 3. P. 259–370.

26. Shapira Dan D.Y Avraham Firkowicz in Istanbul (1830–1832): Paving the Way for Turkic Nationalism. Ankara: KaraM Publishing Co, 2003. 124 p.

27. Shapira Dan D.Y Khasars and Karaites, Again // Karadeniz Araştırmaları, Sayı: 13, Bahar 2007. S. 43–64.

28. Shapira Dan D. Y. Turkism, Polish Sarmatism and ‘Jewish szlachta’: Some Reflections on a Cultural Context of the Polish-Lithuanian Karaites // Karadeniz Araştırmaları, Sayı: 20, Kış 2009. S. 29–43.

29. Протоколы заседаний караимского национального съезда 27 августа -3 сентября 1917 г. в г. Евпатории // Известия караимского духовного правления. Евпатория, 1917. № 5-6. С. 5–25.

30. Achiezer Golda Historical Consciousness, Haskalah, and Nationalism among the Karaites of Eastern Europe // Karaites Texts and Studies. Leiden: Boston: Brill, 2018. V.10. 368 p.

31. Андерсон Б. Уявлена спільнота // Націоналізм: антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. 2-е вид., перероб. і доп. Київ: Смолоскип, 2006. С. 576.

32. Синани И. Очерк возникновения и развития караимизма. Симферополь, Спиро, 1888-1889. Ч. 1. 113 с.

33. [Казас И. И.]. Общие заметки о караимах // Караимская жизнь. Москва, 1911. № 3-4. С. 37–71.

34. Фиркович А. Сеферъ Авнэ-Зикаронъ // Караимская жизнь. Москва, 1911. № 3-4. С. 71–77.

SUMMARY

Maksym Martyn

Abraham Firkovitch: between tradition and modernity

The article is dedicated to a work and studies of the most controversial person in the history of Eastern-European (Crimean) Karaites, Abraham Firkovich. The main stages of the scholar's way and main points of his theories are reviewed. It is discussed if his aims and goals should be analyzed in the context of new aged nationalism, or just as an attempt to occupy a privileged (in comparison with Talmudic Jewry) positions in the frame of the social structure of Imperial Russia. Author also examined, if Abraham Firkovich as the author and his theories and discoveries are phenomena of modern or pre-modern age. It is described, how in the Firkovich's works were combined secular and religion motifs, scholar methods and pre-modern, literally medieval aims and goals. It is analyzed, in broader context, the character of the formative stage of nationalism in the community of Eastern-European Karaites. Author concluded that Firkovich and his theories should be rather put in context of medieval pseudo – historical texts. His role in the process of creation of new national identity of the Eastern European Karaites should be re-examined. Now it's clear that ideas and conceptions produced by A.Firkovitch weren't applied without critical revision by the educated elite of the Karaites in the end of 19-begin of 20 c. In many ways his conception were rather barrier on the way to create new national identity, based on the theory of Turkic (Khasar) origin of Eastern-European Karaites. Firkovich wasn't founder or defender of this theory. Hi was familiar with first articles, concerned to that theory, personal attitude to it was negative. This paper is also designed to prove if the changes in the collective consciousness of Eastern European Karaites were so dramatic and indvertible as it is considered.

Key words: A. Firkovich, forgery, nationalism, modernity, religiosity, Karaites, Derbent, Krimea